

*Р. Ю. Софока,
Віце-президент Конфедерації ділових кіл Львівщини*

ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ЕТАПИ РОЗВИТКУ ПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ

Напрямом трансформаційних змін промислового комплексу держави є послідовна, відповідальна та високопрофесійна робота щодо інтеграції української економіки в європейський економічний простір. Стратегічні рішення стосовно реформування промислової політики на макrorівні повинні знайти адекватне відображення на рівні регіонів та міст.

Contradictions, nonagreements, miscalculations in the transformational processes of real sector of the economy were detected. Stages, tendencies were determined and processes of the restructuring of industrial complex of Ukraine were described. View on the system of priorities, industrial development, innovational and technological policies of the state.

Ключові слова: механізми державного управління, промисловий комплекс, промислова політика, інноваційні технології, конкурентоспроможність промисловості, регіональні виробничі кластери, євроінтеграційні процеси.

ВСТУП

Здобуття Україною незалежності поставило ряд серйозних економічних випробовувань. В Україні посилилась економічна криза, яка характеризувалась інфляційним процесом, лавиною неплатежів, невиплат заробітної плати. Промисловий комплекс України проходив впродовж періоду становлення незалежної економічної системи держави важливі еволюційні зміни. Починаючи з 1990 року, можна виокремити 3 характерні періоди його розвитку.

Перший етап (1990—1995 роки) тривав від моменту проголошення незалежності держави протягом п'яти років. Цей період слід охарактеризувати як стан самоідентифікації промисловою елітою, державним апаратом та громадськістю реального стану речей в промисловому комплексі. Приходить розуміння незворотності дезінтеграційних процесів

в економічному просторі колишнього СРСР і неминує повного переходу до ринкових відносин. Також цей етап можна вважати етапом перехідного періоду, коли ще не були остаточно зруйновані стереотипи стосовно майбутнього України. За відсутності законодавчої бази, яка визнала б чіткі правила гри, виникали правові розриви міжсекторального і функціонального характеру. Механізми державного управління тільки зароджувалися, вони тяжіли до адміністративних важелів прямої дії, але в умовах лібералізації економіки часто викликали протилежний від бажаного ефект. Інституційні зміни державного апарату не встигали за темпами стихійних ринкових перетворень. Інструменти впливу були переважно грубими і часто не враховували особливостей підгалузевого розвитку та нюанси регуляторних очікувань бізнесу. Особливу непередбачуваність у планах соціально-еко-

номічного розвитку вносила ваучерна приватизація, яка не передбачала державних механізмів концентрації контрольних пакетів акцій у руках стратегічних інвесторів. Міноритарність більшості акціонерів — колишніх працівників, менеджменту чи випадкових власників — за відсутності традицій ведення приватного бізнесу спричинив масові банкрутства цілих галузей промисловості, особливо великих підприємств. Інвестиції в основний капітал зупинилися для більшості суб'єктів господарювання, амортизація технологічного обладнання досягла критичної межі.

Другий трансформаційний етап, який тривав з 1996 по 2000 рік, можна назвати періодом руйнування стереотипів. Вперше інтеграція в європейські структури визначена як обов'язкова умова посилення безпеки держави, завершення економічних перетворень та еволюції суспільства до рівня Євросоюзу.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Уряд визначив, що у державній промисловій та інвестиційній політиці необхідно подолати несистемні структурні зрушення, стимулювати розвиток галузей, які мають швидкий оборот капіталу, а також галузей промисловості з високою часткою наукоємності. Пріоритетними напрямками визначено: машинобудування, металургію, хімічну промисловість. Стало зрозумілим, що настав час реструктуризації промислових гігантів і конверсії виробництв, які втратили оборонне значення. В напрямі розвитку нових форм господарювання заохочувалось створення фінансово-промислових груп, холдингів, концернів, асоціацій. Відчуваючи, що значний дефіцит бюджетних коштів не є стимулюючим фактором для економічного розвитку, передбачалось створення сприятливих умов для припливу приватних інвестицій.

Другий етап розвитку виробничого комплексу передбачав вихід з кризи, відновлення позитивної динаміки обсягів промислового виробництва та впровадження структурної політики. Перш за все, малася на увазі переорієнтація економіки з частини народногосподарського комплексу колишнього СРСР у високо-розвинений самостійний комплекс, який відповідав би стану тодішнього ринкового середовища, вимогам раціонального використання ресурсного потенціалу та необхідності соціальної перенаправленості економіки. Відірвавшись остаточно від радянського минулого, було взято курс на самодостатність, що само по собі, є досить дорогим і не завжди виправданим процесом. Міжнародний поділ праці, міжнародні інституції і організації визначають ко-

ридор інтеграційних можливостей новоутворених держав, які, виходячи на світовий економічний простір, відмовляються від політики ізоляціонізму чи автархії.

На цей проміжок часу уряд визначив основне завдання із забезпечення керованості структурною перебудовою економіки. Розпочався пошук нових механізмів державного управління промисловою політикою, адже з 1990 року відбулися значні структурні зрушення, що супроводжувались стрімким зростанням цін, інфляційними процесами, значними змінами в рівні та питомій вазі окремих виробничих витрат, скороченням інвестиційних потоків, зупинкою технічного переозброєння виробництв та різким уповільненням інноваційної діяльності підприємств. Спад обсягів виробництва мав стійку тенденцію до подальшого поглиблення структурних диспропорцій і, як наслідок, відбулася депресія в минулому високоєфективних виробництв і цілих галузей промисловості, як, наприклад, приладобудування.

Вітчизняні суб'єкти господарювання виявились неготовими до конкуренції на зовнішніх ринках, як на тих, які були для них традиційними, так і на нових ринках, що формально стали доступними, через зняття штучних експортних перешкод з боку держави. Одночасно підприємства крок за кроком втрачають присутність на внутрішньому ринку, тільки за 5 років (1990—1995 роки) роздрібний товарообіг за рахунок українських товарів скоротився на 30%. Склалася реальна загроза перетворення держави на сировинний придаток для промислово-розвинених країн, ринок збуту продукції іноземних фірм та дешевої робочої сили. Важливим рішенням уряду стало визначення державних пріоритетів та фінансових джерел для їх реалізації. Основні елементи нової промислової політики передбачали в короткотерміновій перспективі (2—3 роки) стабілізацію економіки, протягом 8-10 років — активізацію економічного розвитку та формування збалансованої структури до 12 років перебудовних процесів.

Особливості першого періоду структурної перебудови полягають в низькому рівні керованості через дефіцит інвестиційних ресурсів як з боку комерційного сектора, так і з боку державного бюджету. На цей час фондові інституції були недорозвинуті, а сам фондовий ринок перебував у зародковому стані. З метою виправлення ситуації промисловою політика скеровувалась на розроблення макроекономічних важелів впливу для збільшення обсягу зовнішніх інвестицій, стимулювання і

вибіркову підтримку пріоритетних і перспективних виробництв та впровадження інновацій, особливо в імпортозаміщенні. Політика протекціонізму для окремих вітчизняних виробників та галузей лобювалася різними економічними агентами впливу і явно недооцінювалися європейські підходи до мотивації промислового розвитку.

Промисловий комплекс України трактується як державний народногосподарський комплекс, за відсутності ефективних важелів впливу на нього. Акценти робилися на переважну підтримку галузей з коротким виробничим циклом і швидким оборотом капіталу, але це не гарантувало наступного перерозподілу капіталів у вищі технологічні уклади. Тактика імпорту заміщення носила декларативний характер, адже розробка і виробництво якісного та конкурентного обладнання займала значний проміжок часу, а технологічне переозброєння вже на цей момент запізнилось на 5—10 років. Розширення обсягів виробництва і ринків збуту не враховувало реалій глобальної конкурентної боротьби в умовах лібералізації економіки. В галузі машинобудування акценти ставились на співпрацю з металургійними підприємствами країн СНГ, хоча Росія та Казахстан вже тоді були зорієнтованими на створення власних замкнутих виробничих циклів. Для хімічної промисловості не враховувалась можливість різкого зростання вартості енергоносіїв, а пріоритетом було фізичне нарощення виробництва. Плани нарощування виробництва пасажирських автотранспортних засобів наштовхнулись на тарифну кризу і входження переобладнаних під пасажирські вантажних мікроавтобусів іноземного виробництва. При конв'єрсійних програмах оборонно-промислового комплексу не відпрацьовувалась система приватно-державного партнерства та орієнтування на міжнародні стандарти. При аналізі фактичної реалізації намічених заходів прослідковуються серйозні їх розбіжності з тактичними завданнями промислової політики на другому трансформаційному етапі. Швидкі структурні перетворення, зміна власників та кризові явища не дозволили отримати конкретні результати щодо інвентаризації всіх виробничих потужностей, формування переліку виробництв та основних засобів, які мають бути ліквідованими чи підлягають консервації. Хоча основними механізмами реалізації промислової політики передбачалися міжгалузеві програми кооперації для машинобудівної, металургійної та хімічної промисловості, точкові бізнес-плани на особливо важливих ділянках виробництва, довготермінові про-

грами розвитку галузей промисловості, вони не стали каталізаторами прискореного розвитку промислового комплексу через відсутність достатнього фінансового забезпечення. Власне, фінансовою складовою перебудови промисловості мали стати механізми надання спеціалізованих кредитів та встановлення податкових пільг у пріоритетних напрямах виробництва. Інституційне забезпечення трансформаційних змін у промисловості було виконане невдало. На цьому етапі державний апарат усвідомив безперспективність подальшої підтримки неконкурентноспроможних виробництв. Прийнято напрям фінансового протекціонізму лише для ефективних і стратегічно важливих підприємств. Селективний підхід до державного сектора промисловості зняв невиконувани та виключно декларативні зобов'язання уряду на першому трансформаційному етапі.

На другий трансформаційний етап суттєво вплинула масова приватизація промислових підприємств, особливо об'єктів групи "А". Враховуючи недоліки попереднього етапу, державною політикою передбачалось перетворити у відкриті акціонерні товариства всі підприємства державного сектора економіки, крім казенних, та розпочати продаж майна збанкрутілих та збиткових підприємств. Серед заходів промислової політики планувалось також збільшити кількість цільових інвестиційних конкурсів, що запобігало б розпорошенню акцій та створило б передумови для входження стратегічних інвесторів. Аналіз виконання рішень на практиці показує незавершеність роботи над законодавчим актом, який регламентує можливість отримання інвесторами на пільгових умовах пакетів акцій підприємств, що приватизуються, в обмін на виконання інвестиційних зобов'язань перед державою та держпідприємствами. Серед інших невиконаних у повному обсязі інституційних змін є створення при Фонді державного майна госпрозрахункового центру з продажу об'єктів незавершеного будівництва.

Міністерство та відомства сформували перелік близько 200 підприємств, які мають особливе значення для економіки держави. До компетенції Кабінету Міністрів України віднесено розгляд пілотних проектів щодо їх приватизації. Хоча було впроваджено процедуру кінцевого набуття громадянами держави залишків акцій промислових підприємств на відкритих аукціонах за приватизаційні папери, компенсаційні сертифікати та житлові чеки, це були, переважно, акції збиткових підприємств, яким загрожувало банкрутство. Загальнодержавні підходи в питаннях приватизації створювали

увалення соціальної справедливості, з другого боку, вони стали передумовою до швидкого перерозподілу акцій приватизованих підприємств посередницьким структурам і не завжди законним шляхом. Після того як громадяни обміняли свої сертифікати на акції підприємств, в умовах фінансової кризи вони вимушені були продавати їх посередникам. Сконцентровані таким чином проміжними власниками блокуючі пакети акцій надовго були виведені з обігу через швидкі інфляційні процеси. Мета, яка ставилась перед приватизацією, ні для населення, ні для суб'єктів господарювання, ні для держави не була досягнута. Відбувся перехід основних засобів чи корпоративних прав держави до приватних, переважно посередницьких структур. Вливання зовнішнього капіталу було незначним. В Україну масово не прийшов ні портфельний, ні промисловий, ні стратегічний інвестор.

Великим тягарем на підприємства машинобудування та оборонно-промислового комплексу лягали мобілізаційні потужності та мобілізаційні резерви. Розбрунювання мобілізаційних матеріалів надало шанс підприємствам пережити кризовий період, викупивши їх за пільговими цінами та спрямувавши на збільшення виробництва рентабельної продукції.

Дуже важливим моментом стала конкретизація Урядом України переліку конкурентноспроможних продуктів, особливо високотехнологічних літаків АН-70, АН-140, АН-74, ракетно-космічного комплексу морського базування за проектом "Морський старт" та системи супутникового зв'язку "Глобалстар". Треба відзначити, що, хоча центральними органами виконавчої влади були розроблені системні заходи щодо розвитку металургійного комплексу, хімічної промисловості, окремі програми розроблялися для стабілізації розвитку легкої промисловості, деревообробки, будівельної індустрії, лише деякі з них були частково реалізованими. Перешкодою для реалізації промислової політики були міжгалузеві бар'єри між промисловим комплексом, транспортною інфраструктурою, галуззю зв'язку та будівельним комплексом. Для всіх без винятку галузей стратегічною проблемою були ресурсо- та енергозатратність підприємств.

На першому трансформаційному етапі була проведена приватизація понад 40 тис. державних підприємств, частка основних фондів, що належить державі, зменшилась до 49%. На другому етапі виникали нові завдання, серед інших передбачалось близько 8 тисяч великих і середніх державних підприємств пе-

ретворити у відкриті акціонерні товариства та реалізувати понад 70% акцій 5-ти тисяч акціонованих підприємств.

Третій трансформаційний етап розвитку промислового комплексу України триває від 2002 року до сьогодні. Завдяки впровадженню промислової політики в країні намітились перші ознаки зростання. Нові завдання переходу від етапу стабілізації до перспективного зростання економіки знайшли відображення в Програмі діяльності Кабінету Міністрів України "Реформи заради добробуту".

Нова економічна політика, прийнята у 2010 році, враховує той факт, що структурна незавершеність реформи промислового комплексу, окремі суперечливі й необґрунтовані кроки сприяли корумпованості систем управління та тінізації економіки. Усвідомлення того, що резерви та механізми екстенсивного розвитку промисловості досягнули своєї межі, змушує державу переходити до моделі відкритої ринкової економіки, побудованої на інноваційній моделі розвитку. Існуюча в Україні податкова система стала замість важливого мотиваційного та регуляторного механізму в розвитку промисловості серйозним її гальмом. Окремо відзначено неефективність механізмів справляння податку на додану вартість, особливо своєчасного та повного повернення бюджетної заборгованості з нього підприємствам-експортерам. Суттєвого коригування вимагає система приватизації, яка повинна перетворитися з фіскального інструменту в засіб інвестиційно-інноваційної мотивації виробництва. Але найважливішою інтегральною тезою стало те, що у межах старої моделі розвитку широкомасштабна модернізація національної економіки просто неможлива. До переходу в третій трансформаційний етап вдалося лише демонтувати адміністративну систему управління, започаткувати основи ринкової інфраструктури, лібералізувати промислову політику та вийти з кризи перебудовного періоду.

ВИСНОВКИ

1. Хоча основні критерії перебудови промислового комплексу визначені правильно, основні сектори економіки уже не належать державі.

2. Приватизаційні процеси не забезпечили формування контрольних пакетів акцій у руках ефективних власників і були розпоршені між міноритарними акціонерами та довірчими товариствами.

3. Відсутність законодавчих протитива при формуванні фінансово-промислових груп переродило їх в олігархічні неринкові утворення.

4. Принципи промислової політики мали декларативний характер

і не були забезпечені механізмами їх реалізації.

5. Програмно-цільовий підхід не став обов'язковим елементом формування програм соціально-економічного розвитку держави і не був підкріплений достатніми фінансовими ресурсами.

6. Застосування стратегій промислового розвитку подавалися у вигляді рекомендацій і не враховувалися ні державним менеджментом, ні, тим більше, власниками приватизованих підприємств.

7. Найбільш впливовими і результативними ставали прямі лоббистські схеми та зароджувалися корупційні стосунки між держапаратом та приватним бізнесом.

8. Розмежування повноважень центральних та регіональних органів влади, а також самоврядних структур не було підтвержене адміністративною реформою.

9. Промислова політика ставила завдання, але не демонструвала механізмів їх досягнення.

10. Криза промислового розвитку, крім економічного деструктора, виступає також каталізатором структурних змін через технологічну модернізацію промисловості інноваційним шляхом із застосуванням нових інструментів та стратегій державного управління.

Література:

1. Бодров В. Державне регулювання трансформаційних процесів у економіці: інституційний підхід // Вісник УАДУ при Президентові України. — 2005. — № 3. — С. 24.

2. Геєць В. Україна у вимірі економіки знань. — К.: Вид-во "Основа", 2006. — 592 с.

3. Ефективність державного управління / Ю. Бажал, О. Кілієвич, О. Мертенс та ін. / За заг. ред. І. Розпутенка. — К.: Вид-во К.І.С., 2002. — 420 с.

4. Розпутенко І. Економічне зростання в Україні: проблеми і здобутки. — К.: Вид-во К.І.С., 2001. — 136 с.

5. Сорока Р. Європейський досвід моделювання економічного розвитку на базі промислового комплексу Львівської області // Бюлетень Західного Наукового Центру. — Львів: Вид-во ПАІС, 2007. — С. 114—122.

6. Сорока Р. Засади регіональної промислової політики. — Львів: Вид-во "ГУПРІ ЛОДА", 2008. — 16 с.

7. Юрчишин В. Макроекономічна модель стану і стимулювання Української економіки // Вісник УАДУ при Президентові України. — 1997. — № 3—4. — С. 72—78.

8. Юрчишин В. Макроекономічна стабілізація в Україні: факти, тенденції, проблеми: монографія. — К.: Вид-во УАДУ при ПУ, 1999. — 256 с.

Стаття надійшла до редакції 01.12.2010 р.